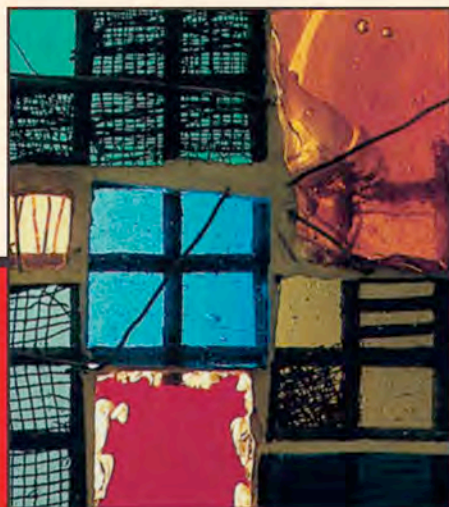

ΜΑΡΙΤΑ ΠΑΠΑΡΟΥΣΗ

Σε αναζήτηση της σημασίας

Αφηγηματολογικές προσεγγίσεις
σε πεζογραφικά κείμενα του 19ου
και του 20ού αιώνα

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
1. Συμπάθειες και αποστάσεις. Το παιχνίδι μιας εύκαμπτης αφηγηματικής προοπτικής στην <i>Πολιορκία</i> του Αλέξανδρου Κοτζιά	19
2. Αφήγηση σε δεύτερο πρόσωπο. Μια ιδιαίτερη μορφή εσωτερικού μονολόγου. Η περίπτωση του μυθιστορήματος του Στρατή Τσίρκα <i>Η Λέσχη</i>	43
3. Χρονικές σχέσεις στην <i>Eroica</i>	73
4. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος: θέματα και τεχνικές. Η περίπτωση της <i>Αλληλογραφίας</i>	99
5. <i>Ο Κήπος των Πριγκίπων</i> του Ν. Μπακόλα: Από το μύθο των Ατρείδων στη σύγχρονη ιστορία	125
6. Φύση/Πολιτισμός: μοντέλα ζωής και πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς στην ηθογραφία του 19ου αιώνα	155
7. Επιθυμία και απαγόρευση: μια ανάγνωση του πεζογραφικού έργου του Ι. Κονδυλάκη	199

8. Η μυθιστορηματική Άνδρος: το νησί ως χώρος κοινωνικός και χώρος λογοτεχνικός	227
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	249

2

Αφήγηση σε δεύτερο πρόσωπο.
Μια ιδιαίτερη μορφή εσωτερικού μονολόγου.
Η περίπτωση του μυθιστορήματος
του Στρατή Τσίρκα *Η Λέσχη**

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ του Στρατή Τσίρκα καταδεικνύει ότι ο συγγραφέας προχωρεί στην κατασκευή του υλικού του κάνοντας χρήση συγκεκριμένων τεχνικών: πολλαπλασιασμός των αφηγηματικών φωνών και των προσληπτικών πρισματών, εναλλαγή των κεφαλαίων σε συνάρτηση με την εναλλαγή των αφηγηματικών φωνών, πολυεπίπεδη χρονική δομή και εκτεταμένη χρήση του συνειρμικού χρόνου, κατακερματισμός της πλοκής, αποσπασματική απόδοση της πραγματικότητας μέσα από τη σύνθεση επιμέρους ψηφίδων, ιδιαίτερες περιπτώσεις εσωτερικών μονολόγων¹.

* «Αφήγηση σε δεύτερο πρόσωπο. Μια ιδιαίτερη μορφή εσωτερικού μονολόγου. Η περίπτωση του μυθιστορήματος του Στρατή Τσίρκα *Η Λέσχη*», *Αριάνη* 8 (1997), σσ. 139-154.

1. Για το έργο του Σ. Τσίρκα βλ. Κ. Πλασσαρά, *Στρατής Τσίρκας. Βιβλιογραφία 1926-1978*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1979, και Χ. Προκοπάκη (επιμ.), *Οι Ακυβέρνητες Πολιτείες του Στρατή Τσίρκα και η κριτική 1960-1966*, Κέδρος, Αθήνα 1980 – δύο βιβλία στα οποία παρατίθεται όλη η έως τότε βιβλιογραφία για το συγγραφέα. Από το 1980 κ.ε. βλ. επίσης: Ντ. Μπλο, *Χρονικές δομές στις Ακυβέρνητες Πολιτείες*, μτφρ. Σ. Βελέντζας,

Πρόκειται, αναμφισβήτητα, για επαναλήψεις, για δομικές ομοιότητες, που συντελούν όχι μόνο στη δημιουργία αφηγηματικών σταθερών μέσα στο έργο του συγγραφέα, στη δημιουργία του προσωπικού του στίγματος, αλλά και στη δημιουργία του «νοήματος». Ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, ότι ο Στρατής Τσίρκας, στην προσπάθειά του να ανασυστήσει αφηγηματικά, μέσα από τις *Ακυβέρνητες Πολιτείες*, την περιπέτεια του αριστερού κινήματος στη Μέση Ανατολή², επέλεξε τη χρήση μιας πολυφωνικής-πολυεστιακής³ αφηγηματικής τεχνικής. Η συνάντηση του ανθρώπου με την ιστορία, οι ιδεολογικοί και ηθικοί προβληματισμοί των ανθρώπων που αγωνίζονται για την πραγμάτωση του ιστορικού γεγονότος, ο έρωτας σε όλες του τις εκφάνσεις, η ζωή του ελληνισμού στις παροικίες, μια κοσμοπολίτικη συνάθροιση σκεπτικισμού, παρακμής και φθοράς παρουσιάζονται μέσα από την εναλλαγή φωνών και προσληπτικών πρισμάτων, σε μια απόπειρα απόδοσης όλων των διαφορετικών, και συνήθως αντιφατικών, πλευ-

Κέδρος, Αθήνα 1980· Α. Κοτζιάς, *Μεταπολεμικοί πεζογράφοι*, Κέδρος, Αθήνα 1982, σσ. 162-172· Α. Τζούμα, *«Ακυβέρνητες Πολιτείες*. Ανάγνωση πρώτη. Από τη μορφολογία των σημειώντων», *Παρουσία* 7 (1991), σσ. 277-295· Β. Αθανασόπουλος, *Η πολιτική διάσταση της «μυθικής μεθόδου»: Στρατής Μυριβήλης – Στρατής Τσίρκας*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992· Α. Αργυρίου, «Στρατής Τσίρκας», στο *Η Μεταπολεμική Πεζογραφία. Από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67*, τόμ. 7, Σοκόλης, Αθήνα 1988, σσ. 290-333· Μ. Μικέ, *Μεταμφιέσεις στη Νεοελληνική Πεζογραφία. 19ος-20ός αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 2001, σσ. 284-300, καθώς και τα αφιερώματα στα περιοδικά *Ο Πολίτης* 32 (1980), σσ. 39-60, *Αντί* 148 (1980), σσ. 22-40, και *Διαβάζω* 171 (1987), σσ. 9-76.

2. Ο Β. Καραλής διατυπώνει την άποψη πως στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* παρακολουθούμε «όχι μόνο την τύχη της Αριστεράς κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και την τύχη κάθε ιδεολογίας στον διανοητικό χώρο. Το έργο του Τσίρκα δεν είναι προϊόν ιστορικής έκθεσης των γεγονότων, αλλά είναι έργο κριτικής των ιδεών που τα καθόρισαν» (*«Ακυβέρνητες Πολιτείες: Από την ιδεολογία στην ιστορία»*, *Διαβάζω* 171 [1987], σ. 58).

3. Πιο συγκεκριμένα, στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες*, όσον αφορά τη «φωνή», οι αφηγήσεις είναι τόσο ομοδιηγητικές όσο και ετεροδιηγητικές και, όσον αφορά την «εστίαση», εφαρμόζεται η τεχνική της «πολλαπλής εσωτερικής εστίασης» (focalisation interne multiple). Για τη σημασία των όρων αυτών βλ. G. Genette, *Figures III*, Seuil, Paris 1972, σ. 207.

ρών της πραγματικότητας⁴. Η εναλλαγή των φωνών, συνδυαζόμενη με παράλληλη εναλλαγή των γραμματικών προσώπων, έχει ως αποτέλεσμα την παρουσίαση των γεγονότων μέσα από μια αφήγηση σε α' πρόσωπο για την εστίαση του Μάνου, μέσα από μια αφήγηση σε γ' πρόσωπο για την εστίαση της Έμης (Λέσχη), της Αριάγνης (Αριάγνη), του Ρούμπυ (Αριάγνη) και της Νάνσυ (Νυχτερίδα) και, τέλος, μέσα από μια αφήγηση σε β' ενικό πρόσωπο για την εστίαση της Άννας (Λέσχη) και του Παράσχου (Νυχτερίδα)⁵. Αυτή τη συγκεκριμένη μορφή αφήγησης σε β' ενικό πρόσωπο⁶ θα εξετάσω στις σελίδες που ακολουθούν, όχι μόνο γιατί αποτελεί ένα από τα πιο ενδιαφέροντα (και καινοτόμα) στοιχεία, σε επίπεδο μορφής, στο μυθιστορηματικό έργο του Στρατή Τσίρκα, αλλά και γιατί θεωρώ ότι ο συγκεκριμένος αυτός τρόπος παρουσίασης των γεγονότων σε επίπεδο γραφής είναι ο μετεγγραφέας συγκεκριμένων ψυχικών και κοινωνικών καταστάσεων· φέρει και ταυτόχρονα κατασκευάζει το νόημα, έχοντας

4. Χάρη σε αυτή την πολυφωνική, πολυρρισματική εικόνα των πραγμάτων, ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα και μιας κριτικής αντιπαράβολής των δεδομένων της ιστορίας, έτσι όπως παρουσιάζονται μέσα από τις διαφορετικές κοσμοαντιλήψεις των προσώπων, καθώς επίσης και τη δυνατότητα κριτικής και αυτών των ίδιων των κοσμοαντιλήψεων. Για το θέμα αυτό βλ. Ν. Χαράλαμπίδου, «Η ειρωνεία στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα», *Διαβάζω* 171 (1987), σσ. 42-55.

5. Χρησιμοποιώ τον όρο αφήγηση σε α', β' ή γ' πρόσωπο, επειδή στη συνέχεια θα με απασχολήσει η σημασία της επιλογής του γραμματικού προσώπου όσον αφορά τη ρηματική αναπαράσταση της εσωτερικής εμπειρίας. Για το σύστημα των φωνών και των εστιάσεων στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* βλ. Α. Τζούμα, *ό.π.*, σσ. 277-295.

6. Για μια θεώρηση της αφήγησης σε β' πρόσωπο βλ. Β. Morissette, «Narrative You in Contemporary Literature», *Comparative Literature Studies* II (1) 1965, σσ. 1-20· F. van Rossum-Guyon, *Critique du roman. Essai sur La Modification de Michel Butor*, Gallimard, Paris 1970· F. Weissman, «Le monologue intérieur à la première, à la seconde ou à la troisième personne?», *Travaux de Linguistique et de Littérature* XIV (2) 1976, σσ. 291-300· M. Fludernik, «Second Person Fiction: Narrative You as Addressee and/or Protagonist», *AAA* 18 (1993), σσ. 220-230, καθώς και το ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Style*: «Special Issue: Second Person Narrative», *Style* 28, 3 (Fall 1994).

εντέλει μια βαθύτερη λειτουργική σχέση με το σύστημα αξιών που διέπει το συγκεκριμένο κείμενο⁷.

Η απόφαση του συγγραφέα να χρησιμοποιήσει το β' πρόσωπο όχι αποσπασματικά αλλά να θεμελιώσει πάνω σε αυτό την αφήγηση ολόκληρων κεφαλαίων, η αξιοποίηση της τεχνικής αυτής ύστερα από τη *Λέσχη* και στη *Νυχτερίδα*, καθώς και στη *Χαμένη Άνοιξη*⁸, η αγωνία του για την αρμονική σύζευξη περιεχομένου και μορφής⁹ δεν αφήνουν καμία αμφιβολία για τον μη τυχαίο χαρακτήρα της επιλογής. Τι σημαίνει, όμως, ακριβώς αυτή η επιλογή του β' ενικού προσώπου ως φορέα νοήματος; Στο ερώτημα αυτό θα προσπαθήσω να απαντήσω εστιάζοντας το ενδιαφέρον μου στο πρώτο από τα μυθιστορήματα που συνιστούν την τριλογία του Σ. Τσίρκα, τη *Λέσχη*. Στην απόφασή μου να ασχοληθώ μόνο με αυτό το συγκεκριμένο μυθιστόρημα, και παρόλο που σε αυτό το στάδιο της μελέτης αναπόφευκτη συνέπεια θα είναι η απουσία συγκριτικής θεώρησης του θέματος και η αδυναμία εξαγωγής συμπερασμάτων για μια ενδεχόμενη εξέλιξη της τεχνικής του συγγραφέα, οδηγήθηκα για δύο συγκεκριμένους λόγους. Κατά πρώτο λόγο, για να υλοποιηθεί μια όσο το δυνατόν πιο αναλυτική εξέταση

7. Έχοντας ως θεωρητική αφετηρία την κοινωνική διάσταση του συστήματος της γλώσσας και συμμεριζόμενη, κατά συνέπεια, την άποψη της σύγχρονης σημειωτικής ότι η λογοτεχνία, ως κοινωνικά προσδιορισμένο προϊόν, εγγράφει την κοινωνική διαδικασία στο επίπεδο της μορφικής της οργάνωσης, θεωρώ ότι θεμελιώδους σημασίας είναι η κατάδειξη «αυτού που ιδεολογικά οργανώνεται μέσα στη μορφή» (Α. Τζούμα, *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου. Για μια κοινωνιοσημειωτική της αφήγησης*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1991, σ. 53 – όπου και ενδελεχής ανάλυση αυτού του θέματος, με παράθεση και όλης της σχετικής βιβλιογραφίας).

8. Τέσσερα κεφάλαια από το δεύτερο μέρος της *Χαμένης Άνοιξης* –την *Κλεψύδρα*– συνιστούν μια περίπτωση αφήγησης σε β' πρόσωπο, όπου η Φλώρα εκφράζει με τον τρόπο αυτόν τη ροή της συνείδησής της, ευρισκόμενη σε μια κατάσταση εσώτερης ρήξης.

9. Βλ. Σ. Τσίρκα, *Τα ημερολόγια της Τριλογίας. «Ακυβέρνητες Πολιτείες»*, Κέδρος, Αθήνα ³1981, σσ. 38-39 και 66-68.

των στοιχείων που μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για μια ιδιαίτερη μορφή εσωτερικού μονόλογου σε εκείνα τα κεφάλαια της *Λέσχης* στα οποία η αφήγηση γίνεται σε β' πρόσωπο¹⁰ – επιμένοντας ιδιαίτερα στη σχέση εσωτερικού μονόλογου, ή τουλάχιστον αυτής της συγκεκριμένης μορφής εσωτερικού μονόλογου, και φωνής¹¹. Η αφήγηση σε β' πρόσωπο, ακριβώς λόγω του ιδιότυπου χαρακτήρα της και της όχι συγχνης παρουσίας της, μας θέτει αντιμέτωπους με μια πληθώρα ερωτημάτων που αφορούν τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά της: τρόπος μετάδοσης και θεώρησης του αφηγηματικού υλικού, χρονική δομή, συντακτική οργάνωση του κειμένου. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, βέβαια, προκύπτουν τα εξής ερωτήματα: Το β' πρόσωπο διαφοροποιείται πράγματι από τα άλλα γραμματικά πρόσωπα ή είναι άνευ σημασίας μια τέτοια αντιμετώπιση του θέματος; Τι το διαφορετικό έχει να προσφέρει η χρήση του β' προσώπου; Είναι δυνατόν, τελικά, να μιλούμε για μονόλογο σε β' πρόσωπο;

10. Δεν μπορώ, βέβαια, να μην αναφέρω ότι το έναυσμα και η αφορμή για τη μελέτη αυτή μου δόθηκε από τα ερωτήματα που ο ίδιος ο συγγραφέας θέτει στον εαυτό του σχετικά με τη μορφή και το είδος της αφήγησης σε β' πρόσωπο: «Απόψε άρχισα το τρίτο κεφάλαιο. Εσωτερικός μονόλογος της Φέλντμαν σε δεύτερο πρόσωπο. Δεν ξέρω αν στέκεται κι αν θα τ' αφήσω έτσι. Στο γράψιμο είναι νερό, πολύ εύκολο. Αλλά έλα, ποια σχέση μπορεί να έχει μ' ένα πραγματικό μονόλογο; Και η ποίηση που πρέπει να βγαίνει από μέσα, η λυρική εγκατάλειψη; Στην αρχή του μονόλογου πρόσεχα κι έβαλα κάτι από το χαρακτήρα της: μεγαλοστομία, δραματοποίηση. Ύστερα τον συνέχισα στεγνά, ωφελμιστικά. Και διαβάζεται άραγε από τον αναγνώστη ή είναι τόσο μερδεμένος που θα τον πηδήσει; Όλα αυτά χρειάζονται σκάλισμα, μελέτη» (στο ίδιο, σσ. 38-39).

11. Για το θέμα αυτό βλ. G. Genette, *Figures III*, ό.π.: του ίδιου, *Nouveau discours du récit*, Seuil, Paris 1983· D. Cohn, *La transparence intérieure. Modes de représentation de la vie psychique dans le roman*, μτφρ. A. Bony, Seuil, Paris 1981 [= *Transparent Minds. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*, Princeton University Press, Guilford / Surrey 1978]· G. Genette – D. Cohn, «Nouveaux nouveaux discours du récit», *Poétique* 61 (1985), σσ. 101-109. Βλ. επίσης τις ενδιαφέρουσες απόψεις που εκφράζει ο Μ. Perí στο κείμενό του «Άμεσος λόγος ή απτόνομος μονόλογος;», στο *Δοξίμια Αφηγηματολογίας*, επιμ. Σ. Ν. Φιλιππίδης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994, σσ. 139-157.

Κατά δεύτερο λόγο, για να διερευνηθεί ο τρόπος εγγραφής στο κείμενο των αντιλήψεων του συγγραφέα σχετικά με την αποδιοργάνωση της ψυχολογικής δομής του προσώπου, τη σχέση σκέψης και γλώσσας, τη στάση του απέναντι στις ιδεολογικές μορφές που μέσω του κειμένου μεταφέρει. Επειδή τα μορφολογικά χαρακτηριστικά δεν είναι κενές μορφές που στερούνται νοήματος, αναγκαία είναι η παράλληλη συνεξέταση θεμάτων, όπως η εξερεύνηση της συνείδησης του «εσύ» ως δρώντος προσώπου-αφηγητή. Η ψυχική και διανοητική κατάσταση, ο τρόπος που αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, το χρόνο, τον ίδιο του τον εαυτό και τους άλλους το πρόσωπο που παρουσιάζεται ως φορέας της αφήγησης σε β' πρόσωπο, όλα αυτά θα βοηθήσουν στη διατύπωση κάποιων παρατηρήσεων σχετικά με την ψυχολογική υφή της εσωτερικής γλώσσας, τη σχέση της με τη σκέψη και την αποτύπωσή της σε ιδιαίτερες γλωσσικές μορφές. Τέλος, δεν μπορεί να μην αναρωτηθεί κανείς πώς αυτές οι συγκεκριμένες γλωσσικές μορφές –η ως ένα σημείο αιρετική γραφή σε β' πρόσωπο– προβάλλονται μέσα στην ιδεολογική πραγματικότητα στην οποία εγγράφονται.

Στο βιβλίο αυτό επιχειρείται ένα ταξίδι σε νεοελληνικά πεζογραφικά κείμενα του 19ου και του 20ού αιώνα –από τον *Πατούχα* και την *Πρώτη αγάπη* του Ι. Κονδυλάκη, την *Ερωϊca* του Κ. Πολίτη και την *Αλληλογραφία* του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου, μέχρι τον *Κήφο των Πριγκίπων* του Ν. Μπακόλα και την *Πολιορκία* του Α. Κοιζιά ή τη *Μικρά Αγγλία* της Ι. Καρυστιάνη– με σκοπό να διερευνηθούν η αφήγηση και οι τεχνικές της. Υπ’ αυτή την έννοια τα μελετήματα αυτού του τόμου κινούνται μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο της αφηγηματολογίας, τα διαπερνά όμως και ένας έντονος προβληματισμός γύρω από τη «χρονικότητα» και την «ιστορικότητα» της αφήγησης, ο οποίος διαφαίνεται στην προσπάθεια να τοποθετηθεί «μέσα» στο κείμενο και το επίπεδο διερεύνησης των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συμφραζομένων των αφηγήσεων.

ISBN 960-375-815-9

9 789603 758150

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 3815